

PROTESTANTISME TE OOSTENDE

I. Inleiding

De reformatie in Vlaanderen in de 16de eeuw ziet er schematisch als volgt uit : tot 1530 Lutheranisme
tot 1550 Anabaptisme
vanaf 1540 opkomst Calvinisme.

Er heerst een algemeen verkeerde opvatting onder de mensen in België over het protestantisme dat een importproduct zou zijn in Vlaanderen vanuit Nederland. Het omgekeerde is juist, en daarover zijn al de historici het vandaag eens. Het Calvinisme is vanuit Vlaanderen in Nederland en in Noord-Nederland verspreid, zoals we later zullen zien. Het Calvinisme zal het gaan doen in Vlaanderen. Het Calvinisme is minder pacifistisch, wel disciplinair en organisatorisch gestructureerd. De Vlaamse steden en het platte land hebben vóór 1566 reeds goed georganiseerde kerken. Antwerpen overtreft het Calvinisme van Genève. Het zuiden van de Nederlanden met zijn nijverheid in volle expansie, Antwerpen is de wereldmarkt, universiteit van Leuven, steden als Brussel, Mechelen, industriesteden als Doornik, Rijsel, Valenciennes, Gent, Brugge... geven de toon aan, na het Noorden. Hier trad het revolutionair Calvinisme op, met beeldenstorm en hevig verzet tegen Spanje en Alva. De vrijheidsstrijd van de Nederlanden tegen de verspaansing ging nu steeds meer samenvallen met het protest van de Calvinisten tegen het pausdom (W.J. KOOIMAN in "Reformatie in Europa", Bosch & Keuning, Baarn). Vanaf 1576 spannen heel de Nederlanden tesamen tegen Spanje, ook de Katholieken doen mee (die hadden al meegedaan vóór de beeldenstorm). Na de pacificatie van Gent van 08 november 1576 maken we aldaar een staatsgreep mee op 28 oktober 1577 van het revolutionair Comité der Achttien. Vanaf dat moment wordt het Protestantisme over Vlaanderen vanuit Gent gecontroleerd en geleid. De leidende figuur was de volbloed Jan VAN HEMBYZE, schepen in Oostende geweest. Zijn vader, helemaal van hetzelfde ras, was volgens VLIETINCK een stoute kerel en een der eerste watergeuzen die voor Oostende verdronk. Een genuanceerder idee over de watergeuzen is te vinden bij J.C.A. DE MEIJ : "De Watergeuzen en de Nederlanden 1568-1572", p.175-180. In 1579-80 werd Vlaanderen een volkomen Calvinistisch land waar weinig of niets meer herinnerde, aan het "verboden" Katholicisme (VLIETINCK zwijgt hierover in alle talen). In een brief van 31 december 1577 van Don Juan aan Filips II wordt gezegd dat de zaak van de Nederlanden, de zaak van God is, maar God heeft aan Filips alle macht gegeven. De moeilijkheden van nu zijn er doordat niet vlug genoeg de vonk is gedooft die LUTHER ontstak en daardoor is er zoveel ellende gekomen over de Christenheid.

Nadien begint Parma (Alexander Farnèse) met de malcontenten (Walen) aan de methodische herovering van Zuid-Vlaanderen. Na de capitulatie van Antwerpen op 17 augustus 1585 is ongeveer heel Vlaanderen in Spaanse handen, en dit betekent de feitelijke scheiding tussen Noord en Zuid. Bij de vrede van Doornik van 22 mei 1584 was Vlaanderen terug geheel Spaans geworden, met uitzondering van Sluis en Oostende. Grote groepen uit de intellectuele en financiële elite en geschoolde arbeiders gaan nu naar het buitenland om

religieuze en economische redenen en gaan naar Engeland, Duitsland en Noord-Nederland, waar 150.000 inwijkelingen de Gouden Eeuw realiseren (zie Utrechts historicus Jan BRIELS). Men schat een totaal van 300.000 emigranten, Leiden alleen telt al 5.000 emigranten. Aan de universiteit komen twee derden van de professoren uit het Zuiden. In Nederland zijn 248 van de 364 drukkers, zuiderlingen, 40 % van het kapitaal van de Oost-Indische Compagnie is Vlaams. De meeste Calvinistische predikanten zijn emigranten.

Voor de Oostendenaars is het meest gekende werk, het boek van E. VLIETINCK : "Het oude Oostende en zijn driejarige belegering", Oostende 1897. Dit boek is ontstaan in een tijd dat er nog geen sprake was van enig oecumenisme, en toen het Protestantisme beschouwd werd als een secte die moest veracht en bestreden worden en waar niets goeds in zat. Deze sfeer vinden we terug in het vermelde boek, waarbij de vraag mag gesteld worden, in dit geval, naar de historische objectiviteit. In zijn brochure "Edward Vlietinck, geschiedschrijver van het oude Oostende" zegt Raf SEYS "dat Z.H. de Paus hem vereerde met de hoge onderscheiding "Pro Ecclesia et Pontifice".

II. Protestantisme in Oostende tot het einde van het beleg

Volgens de DECAVELE werd voor Oostende een volledige copie teruggevonden van de Staten Van Goed, in het archief van de Raad van Vlaanderen, waardoor we een ruime indruk kunnen opdoen over het Protestantisme alhier. Verder de stukken tussen de bisschoppelijke officialiteit en de wereldlijke overheid, i.v.m. kettervervolging. Om de controle van de ketterij efficiënter te maken werden de Nederlanden in 18 in plaats van in 4 bisdommen verdeeld, waarvan 3 aartsbisdommen en dit op 12 mei 1559. Elk gebied : een 60-tal mijl breed en een 40-tal mijl lang, elk 10 steden en dorpen.

Immers ook hier waren de plakaten geldig. Belangrijkste plakaten zijn die van Karel V van 1526, 1529, 1540 en vooral dat van 1550 (eeuwig edict); de allereersten dateren van 22 maart 1521. Op ketterij stond doodstraf en verbeurdverklaring van de goederen. In januari 1524 had Karel V hier reeds 3 pauselijke inquisiteurs benoemd. In 1545 werden er nog eens 10 onderinquisiteurs benoemd, onder wie de beruchte Pieter TITELMANS. De koning zorgde later ook voor de bekendmaking van de uitvoering van de besluiten van het Concilie van Trente (1545-63), dat niets anders is dan een veroordeling van het hele protestantisme. 1545-47 Trente, 1547-49 Bologne, 1551-52 Trente, 1562-63 Trente.

Bij de verhuizing moest men bij de pastoor een getuigschrift van rechtzinnigheid vragen. In een ordonnantie van 27 januari 1562, onder andere, herinnert Margareta aan de toepassing van de plakaten (zie.Stadsbibliotheek : "Receuil des Ordonnances des Pays-Bas, règne de Philip II").

Volgens VLIETINCK waren er in Oostende nooit veel kettters geweest in de tijd van Alva. Hij citeert slechts een 9-tal namen die hij haalt uit rekeningsboeken der verbeuringen (Adriaan en Matheus Aloudt, Jan Piers en zijn zuster Anna, Arnold Oose en Jan De Cuussche, Adriaan Schelewaart, Paschier Weyts, Adriaan en Jeroom Oliviers).

In 1543-44 wordt een zekere Adriaan Adriaenz gegeseld wegens ketterij te Oostende en voor eeuwig verbannen uit Vlaanderen. Hij behoorde misschien tot een bende vagebonden van ex-anabaptisten, die op de dool waren. Het repressiejaar 1538 was de dopersen rampzalig geweest, de gemeenten uitgeroeid : ofwel buitenland (enkele sloten zich aan bij benden) ofwel in het geheim geloof belijden, of aansluiting bij de sacramentariers (Nederlanden 1520-30, ontkenning genadewerking sacramenten, na 1555 verbonden met de Calvinisten).

De inquisitie hier was niet de Spaanse, want de Spaanse was milder. Daarom kon Filips II ook aan Margareta schrijven : "Wat de Nederlanders betreffende de inquisitie uitvinden, dat ik ze op Spaanse manier wil uitvoeren, is vals en zonder reden, want die Nederlandse inquisitie is meer zonder erbarmen dan de Spaanse (SCHEERDER in "Opstand en Pacificatie in de Lage Landen" : "De werking van de Inquisitie").

In Vlaanderen hadden wij te maken met de strenge en rechtlijnige Pieter TITELMANS, deken van Ronse, die zich de vijandschap van zowat iedereen op de hals haalde. TITELMANS de meest beruchte inquisiteur, voor Vlaanderen. Tussen 1550 en 1566 heeft hij 1.600 gevallen van ketterij behandeld. Hij heeft proces ingespannen tegen 1.120 mensen waarvan er 127 werden uitgeleverd aan de wereldlijke overheid, dat ze liet terechtstellen. De schoenmaker Clays van der Foore, verzaakte tijdens het verhoor op het stadhuis aan zijn kinderdoop, verweet de priesters dat ze de bijbel verkeerd uitlegden en brak definitief met de Roomse kerk. Tussen 1551 en 53 werd Wouter van Capelle te Oostende terechtgesteld. Clays van der Foore werd op 28 juni 1545 terechtgesteld met het zwaard. In 1558 treffen we de doopsgezinden Pauwels Vermate en Hans van den Broucke uit Gent aan te Oostende.

Van de nieuwe religie, de dopersen, is weinig invloed uitgegaan in Oostende. Wel ontvangt de Raad van Vlaanderen, begin juni 1561, een brief van Daniel du Terre, van het aartsdiakenaat Brugge, om Hubrecht Roeps en Gillis Toors, 2 poorters, in Oostende te arresteren, beschuldigd van ketterij "horrible blasphemien (tegen de moeder Gods en tegen de eucharistie)... ende vander susoicien van heresie te aansprekene ende te doen canoniche ende exemplariter punierene". Zonder gevolg, noch van de soevereine baljuw, noch van de hoogbaljuw, noch van de onderbaljuw François Christiaens, die een herberg had en er niet aan dacht verdachten in te rekenen : hij liet de ketters hun geld opdoen en deed niets toen de heretiekers hun bezittingen verkochten om naar het buitenland te vertrekken. Hijzelf zou later ook emigreren. Daardoor kon Oostende een goed toevluchtsoord zijn voor nieuwgezinden, ook als daar niets van vermeld is in de baljuwsrekeningen (DECAVELE). Dat was het zeker na 1585, toen Oostende het laatste Protestants bolwerk werd. Over die tijd sprekende, zegt VERHEYDEN, in een uitgave van Bronnen voor de Religieuze Geschiedenis van België (uitgave KUL 1968, blz. 359) - "van de kuststreek is beslist geweten dat ze direct betrokken was in de ontplooiing van het reformatorisch leven in haar functie van schakel tussen het scherp gecontroleerde gebied van de Zuidelijke Nederlanden en het vroegere Engeland".

Hans van den Broucke, wever, woonde in Oostende bij de molenaar Jacob de Zwarte, de Nukerkenaar, en beiden hebben gepoogd hier leden te winnen voor de doperse broederschap. Ze hadden de molenaar Hendrik de Meulewerckere, bij wie Hans werkte aangesproken, die ervan overtuigd was dat hun religie "goet ende 't beste was", maar dat hij wegens zijn verslaafdheid aan den drank, "niet en coste naerder commen". Hans van den Broucke, gearresteerd te Brugge op 24 juni 1558 werd op 15 oktober verbrand.

Jacob de Zwarte hield contact met Jan Bollaert, die gezeseld was wegens ketterij, vermoedelijk in 1564 geëmigreerd, terwijl Jacob de brandstapel beklom op 15 oktober 1558. Na zijn volwassendoop in Gent in 1556 was de doperse Jan van den Brouck zeer actief in Brugge en Oostende en had contact met Hendrick de Molenaar. Hij werd voor eeuwig verbannen verklaard met inbeslagneming van alle goederen, door Alva in 1568. De troonsbestijging van Mary Tudor in 1553 heeft een vlucht protestanten ten gevolge, ook naar Oostende, vanuit de vroegere vluchtelingengemeenten. Reeds na 1550 werden de dopers hier ook actief, maar geleidelijk aan heeft het Calvinisme het "menisme" overvleugeld. Oostende was een kleine plaats en er zal geen sprake geweest zijn van een strakke organisatie of van gesloten groepen. Zo werd een zekere Hughebaert in maart 1561 gearresteerd, die ontkende ooit in gezelschap te zijn geweest van anabaptisten, maar wel toegaf protestant te zijn. (Over hem zijn veel stukken teruggevonden, uit zijn verklaringen kan worden afgeleid dat het "menisme" wel degelijk in de kuststreek bestond). Later (1568 ?) werd een zekere Lucas de Groot, wederdoper, hier opgehangen.

Enkele Anabaptisten, in november 61 in Brugge ingerekend, hadden geruime tijd in Oostende gewoond, zoals Andries Verbaere, molenaar te Oostende en echtgenote Francijtgen, verder Lodewijk de Stroodeckere en Lioen Sanders, die na zijn vrijlating weer vergaderingen belegde in zijn woning alhier. Enige van hun leiders waren waarschijnlijk de Friezen François Vergheys met echtgenote Magdalena Beursse uit Harlingen, waar later Oostendenaren als emigranten gevonden werden, waarschijnlijk ook enkele Anabaptisten. Hughebaert zelf zou later emigreren, na betaling van "issue", een geldsom om te mogen "vervreemden". Ook ten zuiden van Oostende werd druk vergaderd in de kleine dorpjes en naar deze samenkomsten kwamen mensen tot zelfs uit Ieper.

Schoolmeester Jan Lippens ging in Nieuwpoort het geloof verkondigen. In 1563, begin 1564 werden in Oostende, als verdachte plaats, enquêtes gehouden in opdracht van de president van de Raad van Vlaanderen, Jacob Martins. De overheid werd echt ongerust in de 60-jaren doordat de traditionale wijsjes, die tijdens de zomeravondlijke straatdansen als begeleiding gezongen werden, vervangen werden door de "vele schandaleuse liedekins als van de Babelonische hoere ende andere", getuigenis van pastoor Andreas Aernouts van 03 februari 1564 (die we tijdens het beleg terugvinden als predikant van de protestantse kerk). "Liedekins tenderende tot blamatie ende verachtinghe so vander gheestelicke als ooc weerlicke overheit ende ook tot seditie ende oproer van den ghemeene volke".

Tussen 1520 en 1566 werden in Vlaanderen 23 straatzangers wegens ketterij veroordeeld. Maar ook in rederijersmidden was er onrust ontstaan, en liet men protestantse geluiden horen. Bijvoorbeeld de wedstrijd in Gent in 1539, met een goede vertegenwoordiging uit het West-kwartier. Het thema was : welc den mensche stervende meeste troost es. De gedrukte uitgave van de opgevoerde stukken, kwam in 1540 op de lijst van de verboden boeken (zie L. VANDAMME "Geuzen in het Westkwartier, p. 15). Rond 1560 bestonden er o.a. hier een belangrijke kerk van gereformeerden, maar het zwaartepunt lag in het West-kwartier. Barbier Adriaan Lhermite was centrale figuur. In zijn huis werd vergaderd, bijbellezingen gehouden, liederen gezongen. Zacharias Juliaens (Oostendenaar) verzorgde de contacten tussen Oostende en Hondskoote. Af en toe werd bij Lhermite een sermoen gehouden door een rondreizend Calvinistisch predikant, o.a. de ex-priester Jan Hendrickx uit Alveringen, in 1560 en 1561 adjunkt van Hazaert, waarover later.

Hendrickx, van wie de geschiedenis niet zacht spreekt, werd gearresteerd in 1564 en terechtgesteld in Rupelmonde. De maatschappelijke situatie van de Oostendenaars, die overgingen, is goed gekend door de enquête, gehouden op last van de Raad van Vlaanderen in februari 1564, waarbij uittreksels zijn gevoegd van de Oostendse "registre van den issue", en het "bouck vande onteerfvenessen". Enkele nieuwgezinden vertrokken in 1561 en 1562 na een aantal van de bezittingen te hebben verkocht. Ze lieten zich van het Oostends burgerschap "vervreemden" en betaalden een recht van issue. Zo verkocht de geciteerde Hagebaert zijn schip voor 150 p en had aan onroerende bezittingen een waarde van 3.600 p.

De 30 Oostendse emigrés behoorden tot de middenstand, zo niet tot de welgestelde burgerij, onder hen, verschillende bezitters van schepen. Misschien vertrokken ze ook omdat er een crisis dreigde in de visserij die een hoogtepunt zou kennen in de jaren 70.

DECAVELE citeert hier VLIETINCK "Cartulaire d'Ostende". Aan de objectiviteit van VLIETINCK, wat betreft de aanhangers van de nieuwe leer, heb ik grote twijfels. Hij is er steeds op uit hun belang qua aantal en invloed te minimaliseren. En het liefste ziet hij ze tussen of veréénzelvigd met dieven en rovers. (Een groot stuk van deze tekst is genomen uit DECAVELE "De dageraad van de Reformatie in Vlaanderen").

VLIETINCK gaat ook fel te keer tegen PASQUINI, met zijn bekend werk "Histoire de la ville et du port d'Ostende", die beweerde dat er wél veel aanhangers van de nieuwe leer waren : "Dans ces guerres de religion, si féconde en grands évènements, et où le siège d'Ostende apparaît comme le plus saillant, les Ostendais avaient embrassé de coeur et de conviction le parti des confédérés. Aussi dès que la place tomba au pouvoir des Espagnols presque tous émigrèrent en Hollande". VLIETINCK poneert gewoon (blz. 210) "De stad Oostende alwaar het getal aanhangers der nieuwe godsdienstige gedachten niet aanzienlijk was". Hij spreekt hier over de tijd 1576 en 1584 !

(vervolgt)

Alfons LAUREYS